

7. Локк Д. Опыт о человеческом разумении / Джон Локк // Сочинения : в 3 т. / Джон Локк. – М. : Мысль, 1985. – Т. 2. – 560 с.
8. Посадский В. С. Прологомены к панентеистической метафизике / В. С. Посадский / Метaparадигма: богословие, философия, естествознание : альманах. – СПб. : НП-Принт, 2013. – Вып. 1. – 128 с.
9. Ньютон И. Математические начала натуральной философии / Исаак Ньютон ; [перевод и комментарии А. Н. Крылова]. – М. : Наука, 1989. – 687 с.
10. Реале Д. Западная философия от истоков до наших дней / Джованни Реале и Дарио Антисери. – СПб. : [б. и.], 1996. – Т. 3 : Новое время (от Леонардо до Канта). – 736 с.
11. Соловьев Н. А. Панентеистическая метафизика и квантовая парадигма / Н. А. Соловьев, С. В. Посадский. – СПб. : НП-Принт, 2014. – 376 с.
12. Burt E. A. The Metaphysical Foundation of Modern Physical Science / E. A. Burt. – London : Kegan Paul, Trench, Trubner & Co, 1925. – 349 p.

V. Gusiev

METAPHYSIC OF I. NEWTON

The article discusses the question: how can we talk about Newton's metaphysics? The most important metaphysical concepts in his scientific system are analyzed.

Keywords: metaphysics, positivism, science, theology.

Матеріал надійшов 26.03.2015

УДК 141.319.8:001.891.54

Козловський В. П.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ МОДЕЛІ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПРИЙОМ ДОСЛІДЖЕННЯ КАНТОВОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

У статті досліджено можливості застосування методології моделювання в царині соціального і гуманітарного пізнання, зокрема історії філософії. Особливу увагу приділено можливості створення концептуальних моделей для вивчення антропологічного дискурсу Канта.

Ключові слова: моделювання як методологія, формальні та якісні моделі, прообраз, аналогія, моделі в історії філософії, антропологія Канта, моделі антропологічного дискурсу Канта.

Сучасна наука і філософія послуговуються великою кількістю методів та методологій пізнання. Однією з таких методологій, що має статус міждисциплінарної, оскільки застосовується різними науковими дисциплінами – від математики до мовознавства, є створення концептуальних моделей. Що являє собою модель? Зазвичай модель (від лат. *modulus* – міра, взірць, норма) пов'язують зі здатністю дослідника вибудовувати певні концептуальні

аналогії, що спроможні «замістити» якийсь оригінал (предмет дослідження чи певний його «первообраз», який виконує функцію оригіналу). За допомогою моделей дослідник за певних, чітко визначених умов відтворює деякі риси, властивості оригіналу. До моделювання звертаються тоді, коли мають справу з предметами, які неможливо досягнути за допомогою інших методів пізнання, оскільки ці методи зазвичай передбачають відтворення предмета як чогось

більш-менш визначеного чи принаймні такого, що може бути визначений у межах певної концепції, теорії. Модель уможливує відтворення певного оригіналу навіть тоді, коли ми ще не маємо якоїсь теорії чи з'ясованих, перевірених і тому достеменних емпіричних (більш-менш упорядкованих, закономірних) даних, які допоможуть пояснити, зрозуміти оригінал. Тож ми змушені рухатись у своєму пізнанні певними «галсами», тобто не прямо, а опосередковано, продукуючи допоміжні штучні конструкції (зокрема, схеми, мапи, моделі) задля пізнання оригіналу (чи прообразу) – певного вельми складного предмета, щодо якого в нас немає можливостей його пізнання на рівні якоїсь однозначної теоретичної конструкції. Таким чином, ми звертаємося до методології моделювання тоді, коли позбавлені можливості створити обґрунтовані теорії, здатні забезпечити певний ізоморфізм між цими теоріями та оригіналом (прообразом, предметом тощо).

Постає запитання: чи правомірно звертатися до моделювання як методу філософського дослідження, особливо до такого специфічного різновиду філософування, яким є історичне вивчення текстів і постатей минулих часів? Вочевидь, це запитання не є таким гострим у царині математичних і природничих наук, де давно й успішно застосовують моделювання як ефективну методологію пізнання. Проблема-тичнішим видається моделювання у сфері гуманітарних наук. Водночас соціологія, антропологія (різні типи антропологічного знання), економічна теорія, лінгвістика та історичні науки (особливо археологія) плідно послуговуються своєрідно витлумаченими моделями. Метод моделювання є цілком прийнятним в економічній науці, зокрема у сфері так званої економічної антропології, де досліджують характерні риси *Номо оeconomicus* як специфічного суб'єкта цілераціональної дії [1; 15].

Потужний вплив на моделювання мала структурна антропологія К. Леві-Строса, зокрема його тлумачення структури як «бриколажу» (*bricolage* – збирання) різних, *штучним чином* пов'язаних елементів. Власне таке розуміння уможливує уподібнення структури з моделлю, що, до речі, відповідає задуму французького вченого, для якого ті структури, які він виявляв, досліджуючи архаїчні світи, були лише певними концептуальними моделями, котрі він «зібрав», штучно створив з різних елементів з метою репрезентації предмета дослідження – архаїчних суспільств, до яких прямого доступу антрополог не має, попри всі намагання якимось

чином «вжитися», увійти до їхнього світу. Як, до речі, це робив сам Леві-Строс, коли після закінчення університету кілька років вивчав культурні світи південноамериканських індіанських племен кадіувеу, бороро, намбіквара й тупі-кавахіб [16]. Тож структури-моделі «заміщують» культурну реальність, у певному сенсі вони її *створюють*, послуговуючись тими культурними «емпіричними надбаннями», які потребують свого ґрунтового осмислення, інтерпретації. Як неодноразово зазначав Леві-Строс, саме це здійснити найважче, оскільки всі культурні «емпіричні факти», що належать цим світам, є насправді *артефактами*, штучними конструкціями, семантика яких визначається не лише функціонально, а й смисловим чином – приналежністю до культурного світу. Бриколаж уможливує моделювання культурних світів як таких, що корелюються певними дуальними структурами.

У лінгвістиці проблему застосування моделей розробляв відомий російський філософ і лінгвіст О. Лосєв. Він намагався досягнути ефективності математичних і структурних підходів до створення моделей, які можна було застосовувати в мовознавстві. Ці дослідження російського вченого мали на меті з'ясувати різні форми й способи співвідношення мовних знаків і світу речей.

Щодо історико-філософських досліджень, то тут поки що широко не застосовують моделювання як методологію пізнання. Хоча і в цьому плані є певні здобутки, можливо, не такі яскраві й ефективні, як у царині математичних, природничих і соціально-історичних наук. Наприклад, Лосєв запропонував певні підходи до моделювання у сфері античної філософії, хоча слід визнати, що ці підходи були вельми обмежені, часткові. При цьому він спирався на логіко-гносеологічні дослідження так званого конституювання (породження) суцього, що наприкінці XIX ст. інтенсивно розробляли представники Марбурзької школи неокантіанців – Г. Коген і П. Наторп. Російський дослідник приділяв особливу увагу здобуткам П. Наторпа, оскільки саме останній застосував принципи конституювання (породження) задля з'ясування специфіки платонівського вчення про ідеї. На думку Лосєва, Наторп близько підійшов до розуміння платонівських ідей як структур, що породжують смислову повноту речей, поєднуючи їхню загальну визначеність з образно-чуттєвою репрезентацією [19, с. 457–513]. У певному сенсі таке тлумачення російським філософом позиції німецького неокантіанця стосовно платонівських ідей є вельми довірливим.

Лосєв свідомо препарував підхід Наторпа, надавши конституванню деяких рис структуралізму та моделювання. Однак усі ці маніпуляції дали змогу тлумачити платонівські ідеї як «породжувальні моделі». І ще одна обставина вирізняє позицію Лосєва: він розглядав моделі як структурно-онтологічні, а не лише логіко-епістемологічні методи, гіпотези, як це було характерно для Наторпа: «Часто тепер кажуть про моделі, і притому про породжувальні моделі, розуміючи під цим породженням, передовсім, логічне конструювання. З такою думкою про породження неокантіанці на межі двох століть виступали вельми часто і вельми настирливо... Дещо в цьому сенсі вони встигли розгледіти також і в Платона» [3, с. 171]. Попри повагу до неокантіанського тлумачення Платона, особливо у викладі Наторпа, російський філософ намагався підійти до методу «моделювання» платонівської філософії з дещо ширших позицій, а саме пов'язавши так звану «модель» з концептом «парадигма». З цього приводу Лосєв зазначає: «Таким максимально загальним терміном є насамперед “парадигма” (*paradeigma*), що ми прямо перекладаємо як “модель” чи “взірець”, “прообраз”, “першобраз”. З ним ми вже багато разів мали справу, оскільки завжди наштовхувались не на ідею в її ізолюваному існуванні, а на таку ідею, котра є заданістю чи зарядом до тих чи тих своїх зовнішніх втілень чи виявлень» [4, с. 274]. Зрозуміло, що неокантіанські підходи надали лише певного поштовху лосєвському «моделюванню» платонівських (і не лише його) ідей і концептів. До того ж застосування цієї методології не можна визнати послідовним, оскільки запропонований метод виконував радше функцію певної умовності, тобто в Лосєва оперування «моделями» не привело до створення концептуальних моделей платонівської філософії, а лише акцентувало увагу на деяких аспектах цієї методології моделювання в царині історико-філософських досліджень.

Слід зазначити, що звернення до моделей в історико-філософському пізнанні є хоча й не вельми поширеним інструментом, однак і не чимось винятковим. Про застосування моделей у контексті г'юмівського розуміння людини пише, наприклад, А. Марсіано, виокремлюючи ознаки цієї моделі, що репрезентують такі риси людської природи, як слабкість та обмеженість людської раціональності; психологічні основи людської поведінки, що базуються на асоціаціях; колективні виміри людини, уможливлені комунікацією, яка ґрунтується на симпатії [17, с. 369–386].

Цікавим досвідом «моделювання» у сфері дослідження антропологічних ідей є розвідка М. Голера, де аналізуються моделі людини в моральній теорії та економічній доктрині А. Сміта [14, с. 467–488]. Не менш вагомим є стаття Г. Роджера про антропологічні уявлення Дж. Локка, які дослідник також репрезентує у вигляді певної моделі [20, с. 73–87].

Отже, як бачимо, методологію моделювання в історико-філософському пізнанні певним чином використовують, хоча всі ці так звані моделі вибудовують без дотримання тих вимог (хоча би базових, основних), які висуває сучасне наукове пізнання, причому не лише з боку математики, а й мовознавства, соціальних та історичних наук.

Тож постає ще одне запитання: які основні риси притаманні моделюванню як певній методології пізнання? Точніше кажучи, без яких рис і характеристик цю методологію не можна вважати як щось валідне? Важливо виявити ті риси концептуальних моделей, відсутність яких перетворює цю методологію на певну умовність, метафору, «мовний прийом», які цілком можливо замінити іншими підходами, без будь-яких втрат для дослідження. Одразу зазначимо, що ми не ставимо за мету розгорнути логіко-математичну теорію моделі та показати її застосування в різних сферах наукового пізнання, оскільки усвідомлюємо недоречність звернення до математичного моделювання в царині гуманітарного знання, особливо неефективність його застосування у сфері історико-філософського дискурсу. Однак цілком можливо виявити ті риси, які, попри свою математичну «нестрогість», усе ж достатні до методу моделювання, принаймні до так званого змістовного (чи якісного) моделювання, яке значно ближче до гуманітарних та філософських досліджень, аніж різноманітні формальні моделі, до яких вдаються дослідники в царині математичних наук, логіки, теоретичної фізики, космології, інформатики тощо.

У більшості сучасних досліджень акцентують увагу на кількох рисах, притаманних тим видам моделювання, які є вагомими як для гуманітарного, так і філософського пізнання. Відтак, спираючись на ці риси, ми зможемо створити такі моделі, які допоможуть нам краще розібратися з нашою темою – Кантовою антропологією.

Тож які риси притаманні моделюванню як певній методології наукового пізнання, включно з гуманітарними і філософськими дослідженнями? На наше переконання, до необхідних характеристик моделей належать такі:

1. Моделі характеризуються своїм «проміжним» топосом, тобто вони «розміщуються» між реальністю, точніше предметом наукового вивчення (теоретичним чи емпіричним), і певними уявленнями про нього. Модель існує на рівні проміжної концептуалізації предмета (чи його прообразу, оригіналу), і в цьому сенсі вона містить щось від предмета і щось від ідеї, якогось уявлення про цей предмет. Як зазначають сучасні дослідники проблем моделювання в науці М. Морісон і М. Морган, моделі завжди існують у статусі медіатора між реальністю (її прообразом, який неможливо достеменно верифікувати) [18, с. 10–37]. Це пов'язано з тим, що сучасна наука зазвичай має справу з надто складними предметами дослідження, які характеризуються багаторівневістю, наявністю розгалужених зв'язків, що унеможлиблює їх пізнання прийомом дескриптивного аналізу або за допомогою якоїсь універсальної теоретичної реконструкції, без звернення до певних штучних конструкцій, якими є моделі.

2. Моделі функціонують як автономні інтелектуальні конструкції, причому як щодо предмета, так і стосовно будь-яких ідей та гіпотез, за допомогою яких ми намагаємося пізнати цей предмет. Це пов'язано з тим, що моделі не функціонують як щось самодостатнє (це прерогатива теорії, яка завжди претендує на статус повноти й самодостатності), оскільки виконують роль інструментів-посередників між нашими уявленнями про предмет і тим, що ми можемо репрезентувати за допомогою створених моделей. У цьому, власне, полягає їхня автономність: творці моделей не можуть претендувати ні на повноту та універсальність, що притаманне теорії, ні на безпосереднє «схоплення» предмета дослідження. Насправді моделі завжди перебувають «між» теорією, ідеєю, гіпотезою й предметом. За таких епістемологічних передумов модель не є обґрунтованою теоретичною побудовою чи емпірично підтвердженою гіпотезою. Отже, в дослідника немає можливості розглядати її як доконечну обґрунтовану інтелектуальну конструкцію – теоретичну чи емпіричну. Сила моделі в іншому – вона мусить мати достатньо концептуальної потуги репрезентувати предмет у вигляді посередника між теоретичними уявленнями: ідеями, гіпотезами тощо – і предметом, який через свою складність або значну «штучність» (тобто риси, що також уподібнюються до моделі) не може бути вичерпаний як цією моделлю, так і будь-якими іншими теоретичними конструктами, оскільки всі вони є лише підхід, «погляд» на предмет під певним

методологічним кутом зору. Таким чином, модель можна розглядати як «кут зору» на предмет, який її творець намагається репрезентувати як таку інтелектуальну побудову, яка начебто (у певному сенсі це відповідає кантівському принципу *Als Ob*) репрезентує предмет, принаймні деякі його параметри і властивості. І в цьому також полягає автономний статус моделей у науковому пізнанні, що, до речі, є однією з визначальних рис цієї методології.

3. Моделювання передбачає звернення до аналогії як методологічного прийому відтворення предмета дослідження. Аналогія є вкрай необхідним прийомом саме тому, що предмет вивчення «не дається» безпосередньо, він не є чимось емпірично даним навіть за умов, що має емпіричні виміри свого існування. Але проблема полягає в тому, що предмет не зводиться лише до емпіричних характеристик, а має й такі властивості, які потребують теоретичних реконструкцій, що зумовлюється його складністю і неоднозначністю. Відтак, аналогія «інкорпорована» в моделювання як необхідний «супровід» будь-якого теоретичного пізнання, яке має справу зі складними, «комплексними» предметами, вивчення яких потребує застосування різноманітних методів і прийомів дослідження, зокрема моделювання, яке наразі мусить виявити всю складність і неоднозначність предмета дослідження, у нашому випадку – Кантового дискурсу про людину. З іншого боку, аналогія не збігається повністю з моделлю, між ними є «сміслова відмінність». Річ у тім, що за допомогою аналогії ми намагаємося встановити відповідність із предметом, хоча й опосередковано й частково, тобто аналогія тяжіє до встановлення істини. Водночас моделі створюються з іншою метою, де аналогія відіграє вагому, але все-таки допоміжну роль: модель уможлиблює погляд на предмет (прообраз) дослідження не прямо, а, так би мовити, «збоку», спираючись при цьому на певну аналогію як прийом дослідження. При цьому моделювання цілком свідомо передбачає умовність і певну незавершеність наших досліджень, оскільки усвідомлюється те, що за умов виявлення підстав для якихось нових аналогій ми можемо створити ще якісь моделі, які будуть не менш валідними для нас, ніж попередні.

4. Моделювання увиразнюється у двох основних видах – створенні формальних і змістовних (або «якісних») моделей. Якщо формальні моделі застосовують у царині математичних та інформаційних наук, то змістовне моделювання притаманне природничим, соціальним і гуманітарним дослідженням, тобто тим науковим

напрямам, де теоретичні побудови суттєвим чином обмежуються певним емпіричним базисом, який зумовлює застосування формальних принципів і алгоритмів побудови моделей. Побудова змістовних моделей залежить від тих емпіричних даних, які, з одного боку, обмежують застосування формальних алгоритмів побудови моделей, з другого – окреслюють можливі концептуальні засоби (принципи, мову), які доцільно застосувати задля створення ефективних концептуальних структур, здатних репрезентувати певну предметну сферу дослідження.

Безперечно, антропологічні дослідження передбачають застосування змістовних моделей, що зумовлено значними емпіричними проявами людської природи, хоча, зрозуміло, що особливості людської «емпіричності» суттєво відрізняються від тих «емпіричних базисів», які є основою теоретичних досліджень і моделювання в царині природничих та соціальних наук. І це має особливе значення для історико-філософських досліджень, які важко уявити без звернення дослідників до емпіричного матеріалу – різноманітних текстів, біографічних даних, історико-культурних констеляцій. Власне, такий досить своєрідний «емпіричний матеріал», його уважне і всебічне вивчення уможливають концептуальне осмислення творчості мислителів, певних етапів, періодів історії філософії тощо.

У випадку з Кантовою антропологією ми опиняємось у ситуації, коли предметом дослідження мусить стати не якась одна праця, наприклад, добре відома «Антропологія з прагматичного погляду», а низка текстів німецького філософа. При цьому треба зважати на те, що лише «сукупно» ці тексти певним чином репрезентують те, що ми можемо назвати Кантовим дискурсом про людину. Ми вважаємо, що для Канта таким базовим правилом антропологічного дискурсу була вимога розглядати людину під кутом зору не однозначності її природи, тим самим уникаючи тих мовних засобів, які б провокували її розгляд як чогось однозначного, раз і назавжди встановленого – чи то природою, чи Богом. Це дискурсивне правило вимагало вести мову про людину в різних концептуальних площинах, що передбачало побудову різних версій природи людини. І тому для Канта була неприйнятна будь-яка розмова про людину, зумовлена вимогами обговорювати її природу з позицій якоїсь однозначної схеми – чи то схеми, що обмежувалася розумінням її як частини фізичної природи, чи, навпаки, як духовної, моральної сутності, конститування якої начебто не потребує звернення

до іншого виміру людини – її «фізики». Правила Кантового дискурсу щодо людини вимагали значно «складнішої» розмови, яка передбачала можливість існування різних «версій людини», і навпаки, унеможливлювали гомогенний підхід до її вивчення. Ми переконані, що визнання філософом можливості такої неоднозначності, незавершеності людської природи вимагало від нього дотримуватися різної концептуальної мови у своїх антропологічних студіях, попри те, що Кант є визнаним творцем особливої концептуальної мови, що виразно втілювалась у трансцендентальній філософії. І все ж навіть цей геніальний здобуток німецького мислителя не знімає зазначеного вище базового правила антропологічного дискурсу Канта: про людину слід вести мову як про «складну», тобто «комплексну» істоту, природа якої не охоплюється ніяким універсальним синтезом, ніяким «включенням» фізико-біологічного рівня до складу вищих рівнів, наприклад, морального. Тож у межах такого дискурсу концептуальна мова мусить бути різноплановою – не лише трансцендентальною, а й фізико-біологічною, прагматичною, моральною, релігійною тощо. І найголовніше – ці різні концептуальні мови увиразнюються в конституванні німецьким філософом *двох базових типів людської природи – емпіричної та інтелектуальної*. За наявності таких складних концептуальних вимірів людини не викликає подиву застосовування німецьким філософом різних методологічних стратегій у рамках антропологічного дискурсу, що, зрештою, дало змогу осмислити природу людини з вражаючою глибиною. Це справді різноплановий масштаб, і це також потребує осмислення, хоча б з огляду на той вплив, який антропологічні ідеї кенігсберзького професора мали в європейській філософії, хоча й не відразу, а поступово, з часом. Плідність цього дискурсу увиразнюється не у вигляді якоїсь монологічної доктрини (трансцендентальної чи прагматичної), а як «полілог» різних антропологічних версій людини, які між собою не завжди узгоджуються, хоча кожна з них має право на існування, навіть якщо неможливо дійти згоди щодо «єдиної правильної», базової версії людини. Кант не відмовляв жодній з таких версій у праві на існування, тобто в праві репрезентувати його специфічний (поряд з іншими, які також мають право на існування) погляд на людину.

Тож метою нашого дослідження є репрезентація Кантових версій людини у вигляді деяких антропологічних моделей. Одразу зазначимо, що методологічний підхід, який ми пропонуємо,

має певну історію застосування в дослідженнях кантівської філософії.

Про певні моделі кантівської філософії пише видатний аналітичний філософ П. Стросон, зокрема, у нього йдеться про «уявну модель», за допомогою якої він аналізує трансцендентальну психологію Канта. Хоча ця модель є певна умовність, що зовсім не означає, що ми не здатні ефективно досліджувати людську свідомість. Стросон пропонує розглядати цю модель як деяку аналітичну конструкцію, яка уможливило продуктивний розгляд проблематики «Критики чистого розуму» без звернення до проблематики трансцендентальної дедукції категорій і трансцендентальної психології. На переконання Стросона, ми можемо відкинути всі ці надто складні й вельми штучні концептуальні побудови (які є, згідно зі Стросоном, «метафізичними» конструкціями), зберігши при цьому значущість трансцендентального аргументу.

Концепт моделі використовує відома швейцарська дослідниця кантівської думки К. Глой. І все ж важко визнати використання терміна «модель» чимось більшим, ніж звичайний слововжиток, адже його можна замінити якимись іншими термінами – форма, вид, тип тощо. Для цих дослідників модель є радше певною концептуальною метафорою, а не точно визначеною методологічною стратегією аналізу кантівської філософії, що аж ніяк не применшує філософських здобутків цих дослідників у царині кантознавчих студій.

Певні елементи моделювання можна спостерігати в ґрунтовному дослідженні В. Вайхмана кантівської теорії свідомості [23]. Хоча й цей автор не надає моделюванню якогось вагомому методологічного значення, наголошуючи на загальних концептуальних рисах кантівського вчення про свідомість, не виокремлюючи якісь продуктивні моделі, які б справді допомогли репрезентувати це вчення, його різні виміри.

Послідовніше до цього питання підійшов американський дослідник П. Фрейсон, який також вважає за можливе застосовувати моделі до аналізу кантівських ідей [12, с. 1–34]. Хоча його підхід дещо своєрідний, оскільки він пропонує реконструювати якісь «загальні моделі», які начебто наявні в самого Канта. Попри такі наміри, автор усе ж не уточнює, про які моделі, власне, йдеться.

То які моделі ми можемо конституювати як методологічні прийоми дослідження Кантової антропології? Зрозуміло, що на початковому етапі нашого дослідження ми вестимемо мову про певні моделі, так би мовити, гіпотетично,

оскільки в повному сенсі ці моделі можуть постати лише в процесі розгортання аналізу конкретного матеріалу. Попри це, ми все ж окреслимо ті концептуальні моделі, за допомогою яких зможемо належним чином упорядкувати різноманітні Кантові джерела, які мають прямий чи опосередкований стосунок до антропологічного дискурсу німецького філософа.

Таким чином, враховуючи ті риси, що є необхідними, як ми це встановили вище, для змістовних (якісних) моделей, ми можемо встановити ті моделі, які мають значення для нашої теми – дослідження Кантового антропологічного дискурсу.

- Модель дослідження Кантових матеріалів, пов'язаних із розумінням людини як природної істоти. Прообразом для цієї моделі є тогочасні наукові уявлення про фізичні та біологічні характеристики організму, «живого тіла». Зрозуміло, що ці уявлення суттєво відрізняються від тих тлумачень життя, якими послуговуються сучасні біологічні науки. Базовими тогочасними фізико-біологічними концепціями, які мали питому вагу для Канта, були теорії К. Ліннея, Ж. Бюффона, Ш. Бонне, Й. Блюменбаха та інших відомих дослідників природи доби Просвітництва. Тому фізико-біологічні властивості людини кенігсберзький філософ вивчав за концептуальними уявленнями цих видатних учених, спираючись на популярні класифікації видів рослин і тварин, зокрема уявленнями про місце людини у «тваринному царстві» тощо. До цього слід долучити проблему генези расових ознак, характерних для людського виду. Зазначимо, що расові ознаки також вибудовувались за аналогією з тією таксономією, за якою номінально визначали відмінності однієї популяції тварин від іншої. Відомо, що метод таксономії широко застосовував К. Лінней. Тож модель людини як природної істоти ми зможемо реконструювати за умов, що складемо «докупи» всі ті концептуальні підходи й емпіричні наукові здобутки, на які спирався Кант, намагаючись осмислити людину як частину природи.

- Модель людини як ментальної істоти, що потребує звернення до тих текстів філософа, де розглядаються психологічні, метафізичні та трансцендентальні проблеми людської душі, самосвідомості. Прообразом розуміння людини як ментальної істоти («ментальне тіло») є відповідні метафізичні та психологічні вчення, що домінували на інтелектуальних теренах Німеччини, – це доктрини, творці яких належали до «шкільної філософії». Зокрема, за трактом А. Баумгартена кенігсберзький філософ

викладав усі дисципліни метафізичного циклу, у тому числі емпіричну та раціональну психологію, критика яких міститься не лише в «Критиці чистого розуму», а й у низці лекційних курсів, приміром, лекціях з емпіричної та раціональної психології. Ця критика виконувала й конструктивну роль – вона розчищала поле для конструювання нової психологічної доктрини, що постала в Канта як трансцендентальна психологія. Трансцендентальне вчення про душу за аналогією з емпіричною та раціональною психологією відтворює деякі елементи свого прообразу, водночас привносячи ті концептуальні елементи, які уможливають інноваційне розуміння душі. І це розуміння може існувати як автономна й самодостатня теоретична побудова, яка не потребує редукції до прообразу. Тож ця модель мусить враховувати як ті моменти, що містять емпірична та раціональна психології (які є метафізичними доктринами), так і здобутки нової трансцендентальної психології, яка постає, так би мовити, як фенікс із «попелу» критичного переосмислення метафізичних доктрин про душу, але здобуває автономний статус у структурі критичної філософії.

- Модель людини як космополітичної істоти, що в Канта увиразнюється в прагматичній антропології, яку він виклав у своїй відомій книжці, а також у лекціях, які читав студентам упродовж тривалого часу. Прообразом для цієї моделі є розуміння людини, яке склалося в середовищі вольфганської філософії, де приділяли неабияку увагу здатності людини опановувати знання, набувати досвід задля виваженого спілкування з іншими людьми, вмінню застосовувати здобуті знання у своєму житті. Не випадково більшість трактатів Вольф створював як з теоретичною, так і з прагматичною метою – не лише відкрити людям доступ до знань, а й прищепити навички їхнього застосування. Власне, Кантова прагматична антропологія створювалась за аналогією саме з таким прагматичним, а не метафізичним чи науковим (фізико-біологічним) розумінням природи людини. Тож ми можемо запропонувати модель людини як космополітичної істоти, що діє у світі, керуючись прагматичними мотивами. При цьому немає якоїсь особливої потреби звертатися до інших можливих варіантів антропологічного дискурсу, тобто ми можемо позиціонувати цю модель як самостійну версію людської природи, яка для свого обґрунтування не потребує якихось додаткових аргументів – фізико-біологічних, фізіологічних, метафізичних чи етичних.

- Модель людини як моральної істоти не потребує особливих пояснень, з огляду

на вагомому місці етичної проблематики в структурі Кантової філософії. Однак у цьому питанні постають певні труднощі, а саме: прообразом для цієї моделі є не лише моральні виміри людини, а й ті вкрай важливі моменти, які висвітлюються в Кантовій філософії релігії, де німецький мислитель розглядає людину як істоту, що схильна до «радикального зла». Відомо, що своє розуміння людини як моральної істоти Кант успадкував від протестантизму, з його песимістичним тлумаченням людської природи, з визнанням її гріховності (особливо це характерно для М. Лютера). Саме таке бачення людини (на рівні її моральної самості, самосвідомості) уможливлює вчення німецького філософа про радикальне зло, що іманентно притаманне людській природі. Таким чином, модель моральної антропології ґрунтується на визнанні людської недосконалості, яку неможливо виправити якимись зовнішніми покращеннями людського життя – економічними, соціальними й політичними реформами, науковим прогресом тощо. Здолати свою недосконалість, схильність до зла мусить лише сама людина, спираючись на власне рішення діяти на засадах морального імперативу. Отже, ця модель також може бути репрезентована як цілком автономна концептуальна конструкція.

- Модель людини як інтелегібельної істоти є найскладнішою концептуальною побудовою, оскільки для її створення потрібно враховувати досить абстрактні теоретичні концепти та ідеї кантівської критичної філософії. Прообразом тут є кантівське розуміння людини як істоти ноуменальної, що дотична до інтелегібельного світу, який для людського пізнання постає як річ у собі. Тож ця модель потребує для свого конструктивного розгортання уважного аналізу тих теоретичних сюжетів критичної філософії, де йдеться про цей вимір людської природи. Причому слід враховувати ті обмеження, що їх накладав Кант на будь-які намагання здобути тверде аподиктичне знання щодо ноуменального світу. Попри такі «важелі стримування», німецький філософ намагався осмислити інтелегібельну природу людини, вбачаючи в ній умову можливості спонтанності та свободи, без яких моральний закон не може виконувати свою фундаментальну роль у людському бутті. Крім того, ноуменальна природа «уподібнює» людину до «інших розумних істот» (про що філософ неодноразово зазначав у всіх своїх трьох «Критиках»), що розширює горизонти антропологічного дискурсу, надаючи йому нової концептуальної потуги та інноваційного спрямування.

Список літератури

1. Автономов В. Модель человека в экономической науке / В. Автономов. – СПб. : Экономическая школа, 1998. – 230 с.
2. Зайцев В. Ф. Математические модели в точных и гуманитарных науках / В. Ф. Зайцев. – СПб. : Книжный дом, 2006. – 112 с.
3. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Софисты. Сократ. Платон / А. Ф. Лосев. – М. : АСТ, 2000. – 846 с.
4. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Итоги тысячелетнего развития : в 2 кн. / А. Ф. Лосев. – М. : Искусство, 1994. – Кн. 2. – 688 с.
5. Мартынов А. И. Методы археологических исследований / А. И. Мартынов, Я. А. Шер. – М. : Высшая школа, 1989. – 223 с.
6. Новик И. Б. О моделировании сложных систем / И. Б. Новик. – М. : Мысль, 1965. – 334 с.
7. Плотинский Ю. М. Модели социальных процессов / Ю. М. Плотинский. – М. : Логос, 2001. – 296 с.
8. Уемов А. И. Логические основы метода моделирования / А. И. Уемов. – М. : Мысль, 1971. – 311 с.
9. Штофф В. А. Моделирование и философия / В. А. Штофф. – М. ; Л. : Наука, 1966. – 302 с.
10. Badiou A. The Concept of Model. An Introduction to the Materialist Epistemology of Mathematics / A. Badiou. – Melbourne : re. press, 2006. – 113 p.
11. Dahrendorf R. Homo Sociologicus. Ein Versuch zur Geschichte, Bedeutung und Kritik der Kategorie der sozialen Rolle / R. Dahrendorf. – Köln und Opladen : Westdeutscher Verlag GmbH, 1964. – 119 S.
12. Frierson P. R. Kant's Empirical Account of Human Action / P. R. Frierson // Philosophers Imprint. – 2005. – № 5 (7). – P. 1–34.
13. Gloy K. Vernunft und das Andere der Vernunft / K. Gloy. – Freiburg : Alber, 2001. – 351 S.
14. Holler M. J. Adam Smith's Model of Man and Some of its Consequences / M. J. Holler // Homo Oeconomicus. – 2006. – № 23. – P. 467–488.
15. Kirchgässner G. Homo oeconomicus : Das ökonomische Modell individuellen Verhaltens und seine Anwendung in den Wirtschafts- und Sozialwissenschaften / Gebhard Kirchgässner. – Tübingen : Mohr Siebeck, 2000. – 362 S.
16. Lévi-Strauss C. Tristes Tropiques / C. Lévi-Strauss. – London : Hutchinson & Co., 1961. – 404 p.
17. Marciano A. David Hume's model of man: Classical political economy as "inspired" political economy / A. Marciano // Review of Social Economy. – 2006. – № 64. – P. 369–386.
18. Morrison M. Models as mediating instruments / M. Morrison, M. Morgan // Models as Mediators. Perspectives on Natural and Social Science / ed. by M. S. Morgan and M. Morrison. – Cambridge University Press, 1999. – P. 10–37.
19. Natorp P. Platons Ideenlehre : Eine Einführung in den Idealismus / P. Natorp. – Leipzig : Verlag von Felix Meiner, 1921. – 571 S.
20. Rogers G. A. Locke, Anthropology, and Models of the Mind. History of the Human / G. A. Rogers // History of the Human Sciences. – 1993. – № 6. – P. 73–87.
21. Simon H. Models of Man : Social and rational; mathematical essays on rational human behavior in society setting / H. Simon. – Oxford, England : Wiley, 1957. – 287 p.
22. Strawson P. F. The Bounds of Sense. An Essay on Kant's Critique of Pure Reason / P. F. Strawson. – London ; NY : Routledge, 1991. – 296 p.
23. Waxman W. Kant's model of the mind: a new interpretation of transcendental idealism / W. Waxman. – NY ; Oxford : Oxford University Press, 1991. – 307 p.

V. Kozlovskyi

CONCEPTUAL MODELS AS A METHODOLOGICAL APPROACH FOR RESEARCHING KANT'S ANTHROPOLOGY

The article explores the possibility of applying the methodology for modeling in the field of social and humanitarian knowledge, in particular, the history of philosophy. Special attention is paid to the possibilities of creating conceptual models for study of Kant's anthropological discourse.

Keywords: modelling as a methodology, formal and qualitative models, prototype, analogy, models in the history of philosophy, Kant's anthropology, Kant's anthropological discourse models.

Матеріал надійшов 24.03.2015